

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ПРАВА
Кафедра державного управління

ТЕРМІНОЛОГІЯ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА СУМІЖНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

*Збірка наукових праць
Випуск 6*

Київ 2012

УДК 001.4:930.22

ББК 73

Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр.
/ Київ. нац. ун-т культури і мистецтв ; ін-т державного управління і права.
За заг. ред. В.В. Бездрабко. – К., 2012. – Вип. 6. – 183 с.
ISBN 978-966-529-268-5

Збірка наукових праць містить матеріали Шостого міжнародного науково-теоретичного семінару «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (Київ, 2012), організованого кафедрою державного управління інституту державного управління і права Київського національного університету культури і мистецтв.

Статті та повідомлення присвячені загальній теорії термінознавства, термінографії, проблемно-тематичним аспектам термінології документознавства та суміжних наукових галузей знань.

Для фахівців у сфері термінознавства, документознавства, наук документально-комунікаційного циклу.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

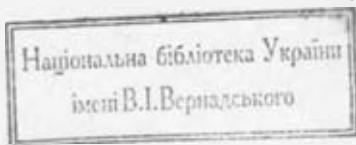
М.М. Поплавський, доктор педагогічних наук, професор (голова)
В.В. Бездрабко, доктор історичних наук, професор (заступник голови)
С.Д. Безклубенко, доктор філософських наук, професор
Н.Б. Зинов'єва, доктор педагогічних наук, професор
С.Г. Кулешов, доктор історичних наук, професор
В.М. Орлик, доктор історичних наук, професор
В.С. Шандра, доктор історичних наук, професор
Г.М. Швецова-Водка, доктор історичних наук, професор

Опубліковані матеріали відбивають точку зору авторів,
яка не завжди збігається з думкою Редакційної колегії.
За точність цитувань Редакційна колегія відповідальності не несе.

Рекомендовано до друку Вченою радою
інституту державного управління і права
Київського національного університету культури і мистецтв
(протокол № 02 від 14 березня 2012 р.)

ISBN 978-966-529-268-5

© Автори статей, 2012

ЗМІСТ

Слово до читача	6
<i>Валентина Бездрабко</i>	
Про термінологію (і не тільки)	6
Термінологічні питання документознавства та суміжних галузей знань	10
<i>Михайло Гінзбург</i>	
Місце термінознавства в системі сучасних наук	10
<i>Оксана Гомотюк</i>	
До питання про властивість документа, або про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві	24
<i>Галина Гордієнко</i>	
Номінація службових управлінських документів як фактор текстотворення	31
<i>Світлана Литвинська</i>	
Явище синонімії в термінології документознавства	46
<i>Юрій Нестерович</i>	
О терминосистеме и экспликации базисных понятий документоведения	52
<i>Евгений Плешкевич</i>	
Документально-інформаційний підхід в дисциплінах документально-інформаційного циклу (на прикладі бібліотекознавства і бібліографознавства)	61
<i>Галина Сілкова</i>	
Аналітична складова інформаційно-аналітичної діяльності	68
<i>Люція Тупчієнко-Кадирова</i>	
Структуризація визначень поняття «документ»	76
<i>Оксана Тур</i>	
ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» – крок до унормування термінології електронного документознавства	85
<i>Людмила Туровська</i>	
Учасні вимоги до інформативності терміна	90
<i>Галина Швецова-Водка</i>	
Теорія документування як особливий напрям науки про документ	97
Nota bene	104
<i>Любов Бадьоріна</i>	
Проблема розуміння в комп'ютерній лінгвістиці	104
<i>Ірина Вільчинська</i>	
«Політико-правова культура» та «правова політологія» як новий напрям міждисциплінарних досліджень	108
<i>Марина Костенко</i>	
Вторинні документи в системі засобів інформаційного забезпечення художньої культури та мистецтва	114

<i>Марина Шатрова</i>	
Бібліополістика як книгознавча дисципліна.....	120
Слово молодого науковця	125
<i>Олена Бережняк</i>	
Визначення поняття «інформаційно-аналітична продукція»: до історіографії проблеми	125
<i>Олена Грогуль</i>	
Інформаційні продукти та послуги наукової бібліотеки	130
<i>Світлана Зозуля</i>	
Термінографія в архівознавстві: стан розроблення	140
<i>Тетяна Луцишина</i>	
Інформаційно-освітнє середовище як визначальний фактор діяльності бібліотеки вищого навчального закладу	152
<i>Зоя Романуха</i>	
Довідково-бібліографічне обслуговування термінологічний підхід.....	159
<i>Ліна Стороженко</i>	
Рецепція художнього твору: Герменевтичний аспект.....	172
<i>Людмила Трачук</i>	
Інформаційні ресурси інтернету: термінологічний аспект	175
Відомості про авторів	182

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА СУМІЖНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

УДК 001.4

Михайло Гінзбург

МІСЦЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ НАУК

Показано, що термінознавство є самостійною міждисциплінарною цариною знань, досліджено її зв'язки з іншими науковими напрямками. Проаналізовано процес творення, упорядковування та стандартизування термінології і показано роль, яку в цьому процесі відіграють фахівці предметної науки, термінологи та стандартизатори. Уточнено предмет термінознавства.

Поділ наукового знання на окремі царини знань (наукові дисципліни) виник ще у Стародавній Греції. Дисциплінарна організація науки набула поширення в XVII–XIX ст. як спосіб зберігання та передавання великих обсягів фахових знань, нагромаджених у Європі з епохи Відродження¹. Однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку науки є подальша спеціалізація і, як наслідок, відокремлювання царин знань однієї від одної. Так, в Україні станом на 01.01.2012 налічують 496 наукових спеціальностей, за якими готують наукові кадри, захищають дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора наук, присуджують наукові ступені та присвоюють учені звання².

Кожна наукова дисципліна, наприклад, *біологія, приладобудування, мовознавство чи економіка*, має власні предмет та методи досліджування й не ставить собі за мету замінити ними специфічні методи інших наук, які використовують свій інструментарій. Проте в матеріальному та духовному світі все взаємопов'язано, що спричинює появу та швидкий розвиток пізнавальних підходів і методів на межі різних наукових дисциплін. Із таких підходів і методів із часом виростають міждисциплінарні царини знань. Цей процес відображає інтегративні тенденції у розвитку науки. Наприклад, **математична фізика** – теорія математичних моделей фізичних явищ – посідає особливе місце і в математиці, і у фізиці, перебуваючи на стику цих наук. Математична фізика тісно пов'язана з фізикою в тій частині, яка стосується побудови математичних моделей великих класів фізичних явищ, і з математикою – щодо методів, застосовуваних для вивчення цих

моделей³. Складніша ситуація з досліджуваннями на стику фізики і хімії. Сьогодні виділяють два наукові напрями: **фізичну хімію** – науку, що пояснює хімічні явища й установлює їхні закономірності на основі загальних принципів фізики: термодинаміки, статистичної фізики, кінетичної теорії речовини⁴, та **хімічну фізику** – науку, що вивчає побудову та перетворювання хімічних речовин за допомогою методів нових розділів фізики: атомної фізики та квантової механіки⁵.

Характерною ознакою виникнення міждисциплінарної царини знань є поява **власного предмета досліджування** та осмислення його **спеціальними теоріями**, які пояснюють факти, що його стосуються, і мають **власний поняттєвий апарат**. Виникла міждисциплінарна царина знань починає створювати **власні продукти**, відмінні від продуктів інших наук, зокрема «батьківських».

Мета цієї статті – показати міждисциплінарний характер термінознавства, застосовність його методів для побудови терміносистем різних царин знань і уточнити предмет його досліджування.

1. ЩО ТАКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО?

Згідно з ДСТУ ISO 1087-1:2007⁶, п. 3.5.2 **термінознавство** (англ. terminology, terminology science; рос. терминоведение) – це наука, що досліджує структуру, творення, розвиток, уживання та підтримування **термінологій** у різних **предметних сферах**. На думку В. Лейчика, предметом досліджування термінознавства є **термін** (як **познака окремого поняття** засобами природної мови) та **термінологія** (як множина **термінів**, що позначає **поняття** певної царини знань)⁷. Проте, як буде показано нижче, предмет досліджування термінознавства значно ширший.

Двоїста природа **терміна** (з одного боку, він – **познака певного поняття**, а з другого, – це слово або словосполука певної природної мови) зумовили виникнення в надрах **мовознавства** (точніше **лексикології**)⁸ **термінознавства** як самостійної міждисциплінарної царини знань, що перебуває в «тощі перетину» чотирьох груп наук⁹ (рис. 1):

- 1) логіко-філософських;
- 2) математико-інформаційних;
- 3) мовознавчих;
- 4) предметних (природничих, технічних, суспільних та гуманітарних)¹⁰.

Зауважимо, що логіко-філософські та математико-інформаційні дисципліни є методологічними¹¹ для багатьох царин знань і, зокрема, базовими для термінознавства, а зв'язок з мовознавством зумовлений тим, що термінознавство є науковою дисципліною, яка використовує мову для розв'язання позамовних завдань¹².

Рис. 1. Місце термінознавства в системі сучасних наук

На рис. 1 показано, що термінознавство має подвійний зв'язок з першими трьома групами наук.

По-перше, воно широко використовує поняття та методи досліджування різних «батьківських» наук і запозичає деякі їхні терміни. Так, ґрунтуючись на категоріях і методах **філософії**, виділяють та досліджують основні категорії позамовної дійсності (зокрема процесові поняття). Методи **логіки** забезпечують взаємозв'язки понять різних предметних сфер і логічну правильність їхніх класифікацій та сформульованих дефініцій.

Загально визнано, що «батьківською» для термінознавства наукою є також **системологія**¹³, або **загальна теорія систем**, оскільки однією з основних вимог до терміна та дефініції є системність – ані термін, ані поняття не існують самі по собі, а є елементами певних систем. Зважаючи на це, методологічно вельми потрібним для термінознавства є системний підхід, який виходить з первинності цілого (системи) і вторинності її складників (елементів)¹⁴.

Для дослідження термінології широко застосовують **математичні методи** (передусім теорію множин, теорію графів, статистичні методи тощо), а для побудови інформаційних моделей (див. далі), нагромадження, зберігання та передавання термінологічної інформації – методи **інформатики**.

Методи **семіотики**¹⁵ дають змогу забезпечувати єдність форми та змісту термінів, досліджувати різноманітні відношення між термінами як знаками, між термінами, поняттями і об'єктами, між термінами та іншими знаками фахових мов (номенклатурними та власними назвами, умовними позначками тощо), обґрунтувати вибір певного терміна як знака (коли це неможливо зробити лінгвістичними методами)¹⁶.

Термінознавство також широко використовує поняття та методи **мовознавства**, оскільки **терміносистема**¹⁷ та **система дефініцій**¹⁸ – це дві інформаційні моделі предметної сфери (згорнута і розгорнута), побудовані мовними засобами, хоча вони й ґрунтуються на позамовних принципах¹⁹. Зважаючи на це, термінознавство пов'язане як із «традиційними»

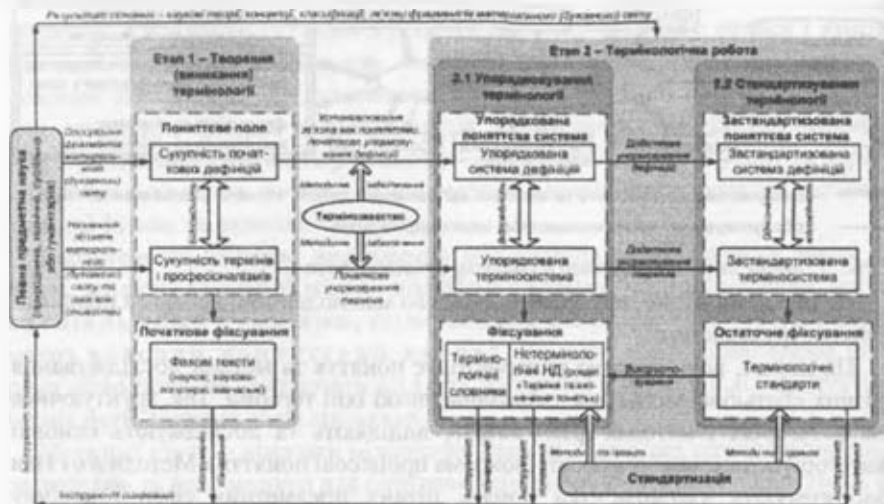

Рис. 2. Побудова конкретних поняттєвих систем і терміносистем

розділами мовознавства (граматикою – морфологією та синтаксисом, лексикологією, словотвором, фонетикою тощо), так і з відносно новими напрямками²⁰, зокрема виділеними на рис. 1.

По-друге, термінознавство обслуговує «батьківські» дисципліни, так само як інші природничі, технічні, суспільні та гуманітарні науки, надаючи їм свої продукти (**поняттєві системи**²¹, зафіксовані як **терміносистеми** та **системи дефініцій**), відмінні від продуктів інших наук, зокрема «батьківських».

Сформулювати наукову теорію у будь-якій царині знань або узагальнити виробничу практику неможливо, не використовуючи однозначно зрозумілої та несуперечливої термінології. Тож саме **термінознавство** є тією методологічною дисципліною, яка надає кожній царині знань своє методичне забезпечення (рис. 2) – методи побудови **терміносистем** і **систем дефініцій**. Щоб розробити такі методи, термінознавство спочатку використовувало поняття та методи «батьківських наук». Потім на підставі узагальнення набутого досвіду в межах термінознавства сформувалися **спеціальні теорії** (наприклад, теорія подавання процесових понять), які пояснюють факти, що стосуються предмета досліджування термінознавства, і мають **власний поняттєвий апарат**.

Розрізняють **теоретичне** та **прикладне термінознавство**²² і конкретну **термінологічну роботу**²³. Перше вивчає сутність терміна та терміносистеми, загальні підходи й методи їх побудови, закономірності

розвитку в контексті розвитку певної мови тощо. Друге, ґрунтуючись на здобутках теоретичного термінознавства та узагальненні практично досвіду виробляє методики збирання, описування, опрацювання і подавання понять та відповідних термінів певних царин знань. Зокрема такі методики містять міжнародні стандарти ISO 704:2009²⁴ та ISO 10241-1:2011²⁵. Третє, використовуючи напрацьовані методики, розбудовує терміносистеми конкретних царин знань.

2. ТВОРЕННЯ, УПОРЯДКОВУВАННЯ ТА СТАНДАРТИЗУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Термінологія – це одночасно результат наукових досліджень (оскільки відбиває досліджені факти та їх теоретичне осмислення) та інструмент пізнання матеріального, духовного світу конкретними предметними науками (рис. 2), бо людина може пізнавати дійсність лише завдяки фаховій мові, яка виконує дві взаємопов'язані функції:

- 1) пізнавальну – формує та зберігає знання;
- 2) комунікативну – забезпечує ефективне фахове спілкування.

У процесі творення, упорядкування та стандартизування термінології можна виділити два основні етапи, другий з яких, у свою чергу, складається з двох підетапів (рис. 2).

Етап 1 – Творення (виникання) термінології

Фахівці відповідної **предметної науки** (природничої, технічної, суспільної або гуманітарної), досліджуючи свою предметну сферу, описують фрагмент матеріального (духовного) світу, виділяють **об'єкти**²⁶ (предмети і процеси), виявляють їх основні **властивості** (англ. property), абстрагують їх в **ознаки**²⁷ та **поняття** (рис. 3), формулюють **початкові дефініції** і, тим самим, формують **поняттєве поле**²⁸, а називаючи ці поняття та їхні ознаки, створюють **сукупність термінів та професіоналізмів**²⁹. Хоча термінологія формується стихійно, вона певним чином відбиває системність навколишнього світу через усвідомленість термінотворення та широке використання аналогій. Проте **сукупність початкових дефініцій і сукупність термінів і професіоналізмів** не повністю структуровані, можуть містити **дефініції та терміни**, які порушують вимоги щодо системності, однозначної відповідності між терміном і поняттям, інші вимоги до термінів та дефініцій, зокрема застандартизовані у ДСТУ 3966:2009³⁰, п. Г.2, Д.1.3 та ISO 704:2009 п. 6, 7.

Отже, **терміни** виникають як назви **понять** і відбивають перший ступінь пізнання. Спочатку новостворені терміни вживають переважно усно у фаховому середовищі, де вони виникли: в лабораторіях, науково-дослідних установах, виробничих дільницях, творчих колективах, навчаль-

Рис. 3. Формування понять та їх відбивання у термінах та дефініціях.

них закладах. Зазначене середовище, за образом висловом М. Зарицького³¹ – це первинна лабораторія, де готують сировину термінотворення.

Під кожною стрілкою показано тип зв'язку: один-до-одного (1:1), один-до-багатьох (1:q), багато-до-багатьох (i:j тощо)

Згодом фахівці відповідної предметної науки фіксують новостворені терміни (а іноді, на жаль, і професіоналізми) у наукових, науково-популярних і навчальних текстах (рис. 2). На цьому етапі новостворені терміни попередньо випробовують на їхню придатність забезпечувати фахове спілкування, а саме: зіставляють, узгоджують, **попередньо відбирають** та вводять їх у фаховий обіг.

Зафіксовані безпосередньо у фахових текстах терміни та дефініції стають інструментом пізнання, тобто маємо систему зі зворотнім зв'язком (рис. 2).

Етап 2 – Термінологічна робота

Фахівці відповідної предметної науки осмислюють та узагальнюють нагромаджені знання, установлюють зв'язки між поняттями в рамках певних теорій, розробляють класифікації тощо. Проте, як інструмент подальшого пізнання матеріального та духовного світу потрібні дві згадані вище інформаційні моделі предметної сфери (згорнута – терміносистема та розгорнута – система дефініцій). Ці моделі відбивають певний рівень фахових знань про предметну сферу, проте для їх створення недостатньо методів і засобів відповідної предметної науки, а треба використати методи побудови термінів і терміносистем, методи формулювання дефініцій тощо. Усе це методи термінознавства. Зважаючи на це, до роботи залучають фахівців-термінологів (англ. terminologist ISO 704:2009, п. 5.4.2).

Отже, термінологи, виходячи насамперед із вимог системності, уточнюють дефініції і, тим самим, перетворюють **поняттєве поле на поняттєву систему**. Паралельно, виходячи з уточнених дефініцій, упорядковують терміни³², щоб забезпечити **взаємно однозначну відповідність між терміном і поняттям**, відповідність лексичного значення терміна позначуваному поняттю, системність та мовну правильність терміна. Разом із цим відбувається **експертне відбирання**, унаслідок якого кожен із наявних або запропонованих термінів набуває одного з трьох ступенів прийнятності (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.4.15-3.4.17):

- **переважний** (англ. preferred term) і потрапляє до **терміносистеми**;
- **допустимий** (англ. admitted term) і стає синонімом певного **переважного терміна**;
- **недозволений** (англ. deprecated term) і поступово виходить з обігу.

Так виникає несуперечлива **система дефініцій**, а **сукупність термінів і професіоналізмів** перетворюється в **терміносистему**.

Є два рівні термінологічної роботи: **упорядковування термінології та стандартизування термінології**³³ (рис. 2).

Упорядковування термінології – це термінологічна робота, спрямована на те, щоб встановити чіткий обсяг та зміст понять, зафіксувати це у дефініціях, проаналізувати терміни, що позначають зазначені поняття, на логічному, лінгвістичному та змістовому рівнях, і скоригувати певні терміни за потреби. Термінологію упорядковують, щоб забезпечити якнайкраще виконання фаховою мовою пізнавальної і комунікативної функцій, орієнтуючись на загальні (незалежні від мови) вимоги до термінів і дефініцій та на норми певної літературної мови.

Термінологи (точніше **термінографи**³⁴) фіксують **упорядковані терміносистему та систему дефініцій у термінологічних словниках**³⁵ (рис. 2) і таким чином забезпечують кожну царину знань упорядкованою термінологією, яка є ефективним інструментом подальшого пізнання матеріального (духовного) світу.

Прикладами термінологічних словників, у яких зафіксовано упорядковану термінологію, можуть бути серія тлумачних словників із основних галузей науки і техніки, виданих свого часу видавництвом «Русский язык» (м. Москва), та серія російсько-українсько-англійських тлумачних словників, що їх підготував та видав Нормативно-термінологічний центр³⁶. Обсяг кожного словника від 3 до 7 тис. термінів.

Аналіз цих та подібних тлумачних термінологічних словників показує, що упорядкована терміносистема відбиває лише тенденцію до однозначної відповідності терміна поняттю, бо містить деякі багатозначні терміни, терміни-синоніми. Також не повністю дотримано системності дефініцій, не

відслідковано та явно не зафіксовано у дефініціях усіх зв'язків між поняттями. Переважно використовують словозорієнтований підхід (англ. lemma-oriented approach) та абетковий чи змішаний порядок розташовування словникових статей.

Насправді, дотриматись вищезазначених вимог для терміносистем, що налічують тисячі понять, неможливо, бо такі упорядковані терміносистеми, як правило, відбивають розвиток творчої думки у певній царині знань у сукупності альтернативних теорій і класифікацій, і саме це унеможливило однозначно сформулювати дефініції та розташувати словникові статті в систематичному порядку. Проте, для наук, **що безпосередньо не стосуються економічної діяльності** (наприклад, математики, фізики тощо), і в яких суворе регламентування термінології гальмуватиме їх розвиток, термінологічними джерелами є саме термінологічні словники, що ухвалили та рекомендували відділення і провідні наукові установи Національної академії наук України чи Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України. Наголошуємо, що ці словники не є нормативними документами (НД), а відбивають погляди певної наукової школи, до якої належить авторський колектив, і можливо рецензентів. Проте саме своїм авторитетом вони суттєво впливають на вживання термінів, хоча й зберігають за користувачем свободу вибору.

Інша річ – НД, основною вимогою до викладу яких є стислість, точність, недвозначність. Цього досягають, уживаючи в НД застандартизовану термінологію, яка є результатом **додакового унормування** дефініцій і термінів, тобто приведення термінів та дефініцій у повну відповідність до всіх вимог, установлених ДСТУ 3966:2009, п. Г.2, Д.1.3 та ISO 704:2009 п. 6, 7.

Згідно з ДСТУ 3966:2009, п. 5.2 стандартизують лише **терміносистеми, які безпосередньо стосуються окремих видів економічної діяльності**, *«за потреби фіксування сучасного рівня знань, розроблення нормативних документів усіх рівнів прийняття, взаєморозуміння фахівців, гармонізування міжнародних, регіональних чи національних стандартів інших країн»*. Отже, термінологічними джерелами для предметних сфер, які безпосередньо стосуються економічної діяльності, є спеціальні **термінологічні стандарти** (англ. terminology standard), тобто стандарти, що поширюються на терміни та відповідні їм дефініції (ДСТУ 1.1:2001, п. 7.2). Розробляючи, погоджуючи і затверджуючи термінологічні стандарти, використовують методи й правила **стандартизації**³⁷ (рис. 2) і, відповідно, залучають **фахівців-стандартизаторів**.

Застандартизування надає термінові відповідного статусу – рекомендації на його широке вживання *«в усіх видах нормативних документів, ..., у науковій, навчально-методичній і публіцистичній літературі, а також у роботі підприємств, установ і організацій»* (ДСТУ 3966:2009, п. Е.1.3). Такий статус

виникає внаслідок дотримування певних процедур: стандарт (і, зокрема, термінологічний) розробляють за участі всіх зацікавлених сторін і ухвалюють на засадах консенсусу, тобто враховуючи думки всіх сторін і досягаючи згоди з будь-яких суперечливих питань. Отже, до застандартизованих термінів і дефініцій зазвичай немає суттєвих заперечень більшості фахівців, і тому їх можна вважати загальноприйнятними. Крім того, щоб забезпечити повноту та цілісність терміносистеми, рекомендовано під час розроблення термінологічних стандартів використовувати поняттєвозорієнтований підхід (англ. *concept-oriented approach*) і такий наочний спосіб подавання зв'язків між поняттями як поняттєві схеми та систематичний порядок розташовування терміностандартів. Зауважимо, що такі схеми нереально побудувати до упорядкованих поняттєвих систем, що містять тисячі понять, але цілком можливо до застандартизованих поняттєвих систем, які зазвичай повинні містити не більш, ніж 200 понять. Завдяки чітко встановленим вимогам і реалізованим процедурам застандартизовані терміносистеми позбавлені багатозначності, і в них обмежено синонімію. Якщо для певного поняття застандартизовано два синоніми (переважний і допустимий), то в межах одного документа дозволено вживати лише один із поданих термінів.

Як вже зазначалося, у НД треба застосовувати застандартизовану термінологію. Проте швидке впровадження наукових розробок у виробництво змушує інколи вживати у НД (у нетермінологічних стандартах, настановах, технічних умовах тощо) окремі терміни, відсутні в термінологічних стандартах. У такому випадку, щоб забезпечити однозначне розуміння вимог НД, у спеціальному розділі «Терміни та визначення понять» **нетермінологічних стандартів** та інших НД фіксують термін та дефініцію відповідного поняття. Безумовно, розробляючи, погоджуючи та затверджуючи ці НД, також використовують методи та правила **стандартизації** і відповідно залучають **фахівців-стандартизаторів**.

Між термінами і дефініціями, що їх подають у розділі «Терміни та визначення» нетермінологічного стандарту та в **термінологічному стандарті**, є три суттєві відмінності (таблиця 1). Отже, дефініції та терміни, що їх містить розділ «Терміни та визначення» нетермінологічного стандарту, не проходять унормовування (рис. 2) і тому не можуть претендувати на загальну застосовність у певній предметній сфері. Про це свідчить твердження, з якого починається розділ «Терміни та визначення» (Terms and definitions) міжнародних стандартів: *For the purposes of this document, the following terms and definitions apply* (Для цілей цього документа вживаються такі терміни та дефініції – переклад М. Г.). Зважаючи на це, такі терміни та

Таблиця 1. Відмінності між розділом «Терміни та визначення» нетермінологічного стандарту та термінологічним стандартом

Відмінності	Розділ «Терміни та визначення» нетермінологічного стандарту	Термінологічний стандарт
сфера застосування	окремий конкретний стандарт	певна предметна сфера
зміст	елементи різних поняттєвих систем	поняттєва система
статус	упорядкований	застандартизований

дефініції не можна використовувати на правах застандартизованих в інших документах. Так, згідно з ДСТУ 3966:2009 п. 5.2 «**застандартизовані терміни** – це терміни, подані в національних стандартах на терміни та визначення понять, зокрема в тих, через які впроваджено в Україні міжнародні термінологічні словники». Тоді як «терміни, наведені в термінологічному розділі нетермінологічних стандартів та інших нормативних документів, не є застандартизованими і сфера їх чинності – тільки той нормативний документ, який містить цей розділ» (тут і далі в цитатах наше виділення – М. Г.).

Терміни, зафіксовані лише в розділі «Терміни та визначення понять» нетермінологічного стандарту або іншого НД не пройшли додаткового унормування, є елементами різних **поняттєвих систем**, не складають єдиної системи, а тому, зазвичай, містять лакуни, посилки на відсутні

Рис. 4. Використання термінології у фахових текстах

поняття тощо. Цим і відрізняється фіксування термінів та дефініцій у нетермінологічних НД від остаточного (рис. 2).

Отже, **упорядкована термінологія** є спільним продуктом предметної науки і термінознавства, а **застандартизована термінологія** – спільним продуктом предметної науки, термінознавства і стандартизації. Тобто, на відміну від загальноновживаних слів, які виникають цілком природно, терміни творять штучно, перш за все фахівці предметної науки, а упорядковують і додатково унормовують їх переважно термінологи.

Зважаючи на викладене вище, у виробничо-технічних текстах, і, зокрема, у НД, треба вживати **застандартизовану термінологію** (рис. 4), а в інших фахових текстах (наукових, науково-популярних, навчальних та довідкових) використовувати **застандартизовані терміни** бажано, хоча й не обов'язково. Проте термінологія, уживана в цих текстах, має бути **упорядкованою** (рис. 4).

Викладена технологія творення, упорядковування та стандартизування термінології показує, що в основі термінологічної роботи лежать **поняття**. Через це, на нашу думку, предметом досліджування **термінознавства** є **термін** (як позначка окремого **поняття** засобами природної мови) та **дефініція** (як словесний опис певного **поняття**), **терміносистема** (як позначки **поняттєвої системи** певної предметної сфери) та **система дефініцій** (як словесний опис **поняттєвої системи**).

ВИСНОВКИ

1. **Термінознавство** є самостійною міждисциплінарною цариною знань, що перебуває в «точці перетину» чотирьох груп наук: логіко-філософських; математико-інформаційних; мовознавчих і предметних (природничих, технічних, суспільних та гуманітарних).

2. На відміну від загальноновживаних слів, які виникають цілком природно, терміни творять **штучно**. Запропонована схема унаочнює процес творення, упорядковування та стандартизування термінології і показує роль, яку відіграють у цьому процесі фахівці предметної науки, термінологи і стандартизатори.

3. У виробничо-технічних текстах, і зокрема в НД, треба вживати **застандартизовану термінологію**, яка є спільним продуктом **предметної науки, термінознавства і стандартизації**, а в інших фахових текстах – **упорядковану термінологію**, яка є спільним продуктом **предметної науки і термінознавства**. Проте і для наукових, науково-популярних, навчальних та довідкових текстів використання **застандартизованих термінів** бажано, хоча й не обов'язково.

4. Показано, що предметом досліджування термінознавства є термін (як позначка окремого поняття засобами природної мови) та дефініція (як словесний опис певного поняття), терміносистема (як позначка поняттєвої системи певної предметної сфери) та система дефініцій (як словесний опис поняттєвої системи).

¹ Лебедев С.А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории) / С.А. Лебедев. – Москва: Академический Проект, 2008. – С. 450–451.

² Перелік наукових спеціальностей // Затверд. наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 09 2011 № 1057. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=a>

³ Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т]. Т 15. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969–1975. – С. 484.

⁴ Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т]. Т 27. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969–1975. – С. 368; Химический энциклопедический словарь / гл. ред. И.Л. Кнунянц. – Москва: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 621.

⁵ Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т]. Т 28. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969–1975. – С. 266.

⁶ Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT): ДСТУ ISO 1087-1:2007. – К.: Держспоживстандарт України, 2008. – 36 с.

⁷ Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 138–140.

⁸ Лексикологія (гр. lexikos – словниковий та logos – учення) – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови (Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С. 83).

⁹ Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 13, 218–219.

¹⁰ За об'єктом досліджування зазвичай виділяють чотири великі групи дисциплін: природничі, технічні, гуманітарні та суспільні. Природничі науки (англ. natural sciences) – це сукупність наук про природу, які вивчають будову, властивості й перетворення неживої та живої природи, ґрунтуючись на вимірюванні та рахуванні (математика, механіка, фізика, астрономія, інформатика та кібернетика, хімія, біологія, геологія, географія, сільськогосподарські, ветеринарні, медичні, фармацевтичні науки тощо). Технічні науки (англ. engineering) – це сукупність дисциплін, що вивчають закономірності розвитку техніки та технологій і визначають способи найкращого їх використання (металургія, машинознавство, приладобудування та енергетика, геодезія та гірництво, транспорт і зв'язок, будівництво й архітектура, військові науки тощо). Суспільні науки (англ. social sciences) – це сукупність дисциплін, що вивчають суспільство в цілому та окремі його підсистеми, їхню структуру, розвиток тощо (економіка, правознавство, національна безпека, державне управління, соціологія, політологія тощо). Гуманітарні науки (англ. humanities) – це сукупність наук про форми відбивання реального світу у свідомості, які вивчають продукти духовної творчої діяльності людини (мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство тощо). За об'єктом і методологією досліджування суспільні та гуманітарні науки часто перетинаються.

¹¹ Методологічні науки – науки, які розробляють методи і засоби пізнання, фіксування та оброблення знань, що їх широко використовують різні предметні науки для дослідження своїх предметних сфер.

¹² Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 153–165, 223.

¹³ Системологія (гр. systema – ціле, складене з частин, та logos – учення) – загальнонауковий методологічний напрям, пов'язаний з дослідженням сукупності філософських, теоретичних, конкретно-наукових і прикладних питань аналізу й синтезу складних систем довільної природи (Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем: посіб. / І.М. Дудник. – Полтава: 2010. – С. 8. – Режим доступу: <http://inf.pp.ua/wp-content/uploads/2010/09/wdzt919.pdf>) Системний підхід є конкретизацією принципів діалектики (Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т]. Т 23. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969–1975. – С. 477).

¹⁴ Авербух К.Я. Общая теория термина / К.Я. Авербух. – Москва: Изд-во МГОУ, 2006. – С. 10.

¹⁵ Семіотика (гр. semeiōtikon, від semeion – знак, ознака) – наука, що досліджує властивості знаків і знакових систем (природних та штучних мов). (Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т]. Т 23. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969–1975. – С. 236–237). Семіотику можна вважати як математико-інформаційною наукою (оскільки знак – це носій інформації, а знакові системи широко використовують для зберігання та передавання інформації), так і мовознавчою дисципліною (оскільки природна мова є однією з найважливіших знакових систем). Це знайшло своє відбиття в Універсальній десятковій класифікації, де семіотика має код 519.76 і належить до математичної кібернетики (код 519.7) та код 801.7:81'22 і належить до допоміжних

філологічних дисциплін (код 801.7) (див. Універсальна десяткова класифікація (УДК) [електронний ресурс] / з змінами та доповненнями станом на 2006 рік. – К. : Книжкова палата України ім. Івана Федорова, 2010. – 1 сл. опт. диск (CD-ROM)).

¹⁶ **Лейчик В.М.** Терминоведение : Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва : Кни. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 158

¹⁷ **Терміносистема** – відносно замкнена, кількісно обмежена множина термінів, що відбиває поняттєву систему певної предметної сфери на відповідному етапі її розвитку (ДСТУ 3966:2009, п. 3.1).

¹⁸ **Дефініція (синонім – визначення поняття)** (англ. definition) – словесний опис деякого поняття, що дає змогу відрізнити його від пов'язаних понять (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.3.1). На нашу думку, через багатозначність терміна визначення доцільно надавати перевагу терміну дефініція.

¹⁹ **Лейчик В.М.** Терминоведение : Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва : Кни. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 223.

²⁰ **Досліджування фахових мов** – це напрям у мовознавстві, який вивчає побудову мов певних предметних сфер, їхні особливості та відмінності мов різних наукових дисциплін тощо (Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т. Кияк // Іноземна філологія, 2009. – Вип. 121. – С. 138–141. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/infil/2009_121/articles/14%20kyiak%20ling.pdf) **Аспектологія** – це напрям у мовознавстві, предметом досліджування якого є вид дієслова як граматична категорія, видові пари та дієслівні роли (Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Яцев. – 2-е изд. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 47). **Функційна граматики** – це напрям у мовознавстві, в основі якого лежить вивчення універсальних категорій мови і побудова граматики, використовуючи підхід «від семантики до її формального вираження» («від функції до засобів») як основний. **Когнітивна лінгвістика** – це напрям у мовознавстві, у якому функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності, а структури та механізми людської свідомості досліджують через мовні явища (Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 112, 258).

²¹ **Поняттєва система** (англ. concept system) – множина понять, структурована відповідно до наявних між ними зв'язків (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.2.11).

²² **Лейчик В.М.** Терминоведение : Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва : Кни. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 175.

²³ **Термінологічна робота** (англ. terminology work) – робота, пов'язана із систематичним збиранням, описуванням, опрацюванням і поданням понять та відповідних термінів (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.6.1).

²⁴ Terminology work – Principles and methods: ISO 704:2009 – Third edition. 2009-11-01. – 65 p.

²⁵ Terminological entries in standards – Part 1: General requirements and examples of presentation ISO 10241-1:2011 – First edition. 2011-04-15 – 57 p.

²⁶ Ми розрізняємо поняття **об'єкт і предмет**. **Об'єкт** (англ. object) – усе, що можна сприймати органами чуття або уявити. Прімітка. Об'єкти можуть бути матеріальні (наприклад, двигун, аркуш паперу, діамант), нематеріальні (наприклад, процес перетворення, план (проект) чи уявні (наприклад, єдиноріг) (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.1.1). Тоді як **предмет** – це різновид об'єкта, що охоплює речі та істоти.

²⁷ **Ознака** (англ. characteristic) – абстрагована властивість об'єкта чи деякої множини об'єктів. Прімітка. Ознаки призначені описувати поняття (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.2.4).

²⁸ **Поняттєве поле** (англ. concept field) – неструктурована множина тематично пов'язаних понять (ДСТУ ISO 1087-1:2007, п. 3.2.10).

²⁹ **Професіоналізм** – слово чи словосполучення, що позначає спеціальне поняття тієї чи іншої професії, ремесла, промислу. На відміну від термінів позначені професіоналізмами спеціальні поняття не мають чіткої наукової дефініції, професіоналізми не становлять цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення.

³⁰ Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на термини та визначення понять ДСТУ 3966:2009. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 31 с.

³¹ Зарицький М. Актуальні проблеми українського термінознавства : підручник / М. Зарицький. – К. : ІВЦ «Вид-во «Політехніка»; ТОВ «Фірма «Періодика», 2004. – С. 46.

³² Зважаючи на те, що упорядкування починають не з термінів, а з дефініцій, для ефективної роботи з науково-технічною термінологією термінологам безумовно потрібні природничі або шкєнерла роботи з системним мисленням та глибоким знанням з логіки та мовознавства. Так, ініціатором створення у 1933 р. та незмінним ученим секретарем Комісії з технічної термінології, перетвореної 1938 р. у Комітет технічної

термінології АН СРСР, до своєї смерті у 1950 р. був видатний радянський термінолог, інженер за освітою, Д. Лотте. Характерно, що головами цього комітету, якого 1962 р. перейменовано в Комітет науково-технічної термінології АН СРСР, завжди були видатні вчені: металурги, гірники, фахівці з інформатики – аж ніяк не лінгвісти (див. http://www.ras.ru/publishing/ras Herald/ras Herald_articleinfo.aspx?articleid=a2f112a2-f9ed, а також Шелов С.Д. Терминологическая норма в освещении российских лингвистов в период 70–80-х годов XX века / С.Д. Шелов, В.М. Лейчик // Терминологический вестник: зб. наук. пр. / відп. ред. В.Л. Івашченко. – К. : ІУМ НАНУ, 2011. – Вип. 1. – С. 8). Так само в Україні першим головою Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ) був лауреат Державної премії України в галузі науки й техніки, академік АН України, член міжнародного інституту інженерів-електриків, д-р техн. наук, проф. В. Перхач. Сьогодні цей комітет очолює д-р техн. наук, проф. Б. Рицар, фахівець із радіоелектроніки, а переважна більшість членів ТК СНТТ – це фахівці з природничих та технічних наук (див. <http://www.lp.edu.ua/tc.terminology>).

³³ Незважаючи на важливість цих аспектів термінологічної роботи в літературі їх позначають різними термінами (див., наприклад, Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. з алгоритмічними приписами / Г.С. Онуфрієнко. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 366–370; Суперанская А.В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – Изд. 2-е, стереотип. – Москва : Едиториал УРСС, 2005. – С. 187–203; Культура русской речи: учеб. для вузов / под ред. проф. Л.К. Граудиной и проф. Е.Н. Ширяева. – Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – § 27; Фомина Л.Ю. Унификация нормативной правовой терминологии. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / Л.Ю. Фомина. – Нижний Новгород, 2006. – 24 с. – Режим доступа: www.unn.ru/pages/dissert/62.pdf).

³⁴ **Термінографія** (англ. terminography) – аспект термінологічної роботи, пов'язаний із реєструванням і подаванням термінологічних даних (ДСТУ ISO 1087–1:2007, п. 3.6.2).

³⁵ **Термінологічний словник** (англ. terminological dictionary) – це сукупність термінологічних статей, що подають інформацію стосовно понять або термінів з однієї чи з кількох конкретних предметних сфер (ДСТУ ISO 1087–1:2007, п. 3.7.1).

³⁶ Сайт <http://www.msu.kharkov.ua/tc/ukr/uindex.html>

³⁷ **Стандартизація** – діяльність, що полягає в установленні положень для загального і багаторазового користування стосовно розв'язання наявних чи можливих проблем і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості за даних умов. Примітка 1. Зокрема ця діяльність проявляється у процесах розроблення, видавання та застосування стандартів. Примітка 2. Суттєві вигоди від стандартизації полягають у підвищенні відповідності продукції, процесів та послуг їхньому призначенню, усуненні перешкод у торгівлі та сприянні науково-технічній співпраці (див. Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Терміни та визначення основних понять: ДСТУ 1.1:2001 // Національна стандартизація. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – С. 26)

It has been shown that the terminology science is an independent interdisciplinary branch of knowledge and its relations with other subject fields has been researched. The process of terminology creation, adjustment and standardization has been studied and the participation of subject field experts, terminologists and standardizers has been shown. The subject of terminology research has been specified